

İslâm Coğrafyacılarında Halep Nehri

Hayri Alkan*

(ORCID: 0000-0002-3035-8367)

Makale Gönderim Tarihi

30.04.2021

Makale Kabul Tarihi

24.06.2021

Atıf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Alkan, H., "İslâm Coğrafyacılarında Halep Nehri", *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 6/2 (2021): 464-477.

APA: Alkan, H. (2021). İslâm Coğrafyacılarında Halep Nehri. *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 6 (2) , 464-477.

Öz

Su kaynakları hayatın vazgeçilmez ögesidir. Çünkü su yerkürenin yapısı ve canlıların hayatı için büyük önem arz etmektedir. Hatta dinî, kültürel, siyasal, ekonomik ve sosyal hayatın şekillenmesinde büyük rol oynamıştır. Su kaynakları/nehirler özellikle insanoğluna sunulmuş refah ve bereket yerleşim yerlerinin kurulmasına imkân sağlamıştır. Öyle ki stratejik açıdan önemli bir noktada bulunan Halep şehri buna en güzel örnektir.

Halep nehri, tarih boyunca hem insanların hem de bahçelerin su ihtiyacını gidermiştir. Nehir Halep, Azâz, Kınnesrîn, Dâbık ve Ayntâb gibi yerleşim yerlerinden geçmektedir. Ancak nehrin çıkış yeri ile ilgili farklı görüşler yer almaktadır. Özellikle İbnü'l-Adîm, İbn Havkal, Ebû Zeyd el-Belhî, Mühellebî el-Azîzî, Ahmed el-Ceyhânî, İbnü'l-Münâdî, İbnü'l-Fakîh, İbn Rüsteh ve Sirâceddîn İbnü'l-Verdî gibi coğrafyacılarında Halep nehri üzerine bilgiler mevcuttur. Bu çalışmada, dağınık halde bulunan bu bilgiler bir bütün olarak verilecektir. Ardından değerlendirmenin yer alacağı bir Sonuç bölümü ile tamamlanacaktır.

* Doktora Öğrencisi, Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD, Türkiye, asilhayri6527@hotmail.com.

PhD Candidate, Karabük University Institute of Social Sciences Main Discipline of History, Turkey.

Anahtar Kelimeler: Su, Halep Nehri, İbnü'l-Adîm, İbn Havkal, Ebû Zeyd el-Belhi.

Aleppo River at Geographical Works of Muslim Geographers

Abstract

Water resources are indispensable element of life. Because, water offers great importance for the structure of the earth and the life of living things. Furthermore, it plays a major role in the shaping of religious, cultural, political, economic and social life. Water resources/ rivers have enabled the establishment of prosperous and abundant settlements that are especially offered to mankind. It is such that the city of Aleppo, which is strategically located in an important point, is the best example to this.

The Kuveyk River which is Aleppo's largest river, has met the water needs of both people and some gardens throughout history. The river has been passing through the settlements such as Aleppo, Azaz, Kinnesrin, Dabık and Ayntab. But there are different opinions about the emergence of the river. Especially, there are have been information about Aleppo River on geographers Ibn al-Adim, İbn Havqal, Abu Zayd al-Balkhi, Hasan b. Ahmed al-Muhellebi al-Azizi, Abu Abdullah Muhammed a. Ahmed al-Ceyhani, İbn al-Munadi, İbn al-Fakih, İbn Rusta and Siraj al-Din İbn al-Wardi. In this article, these scattered information would be given totally. Later, the article would be ended with Conclusion.

Keywords: Water, Aleppo River, İbn al-Adim, İbn Havqal, Abu Zayd al-Balkhi.

Giriş

Nehirler tarihte önemli bir yere sahiptir. Çünkü nehir kıyıları veya ona yakın yerler tarih boyunca hem insanların uğrak noktası olmuş hem de yerleşim yerleri için en uygun yer konumundadır. Buna en güzel örnek Dicle (Türkiye'de doğup Irak'ta denize ulaşır), Fırat (Türkiye'de doğup Irak'ta Dicle ile birleştikten sonra denize ulaşır) ve Nil (Mısır ile beraber dokuz ülkeye hayat verir) nehrini verebiliriz. Hatta buna Irak yolunun süğür ve diğer Şam bölgeleri yollarıyla kesiştiği kavşak noktasında bulunan ve Suriye'nin ikinci büyük şehri olan

Halep'teki nehrini ekleyebiliriz. Bu nehir Halep nehri olup Halep, Azâz¹, Dâbık², Kınnesrîn³ ve Ayntâb'tan⁴ gibi şehirlere hayat kaynağı olmuştur.

1. Halep Nehri

Halep nehrinin ismi Kuveyk nehridir. Arapça bir kelime olup “kûk” kelimesinin⁵ veya “kûk kuşunun” tasğiridir. Ancak bazılarına göre “kûk” kelimesinin veya “kûk kuşunun” tasğiri değil “kavak” kelimesinin tahrif edilmiş halidir. “Kavak” kelimesi bedevi Arapların kullandığı bir kelimedir. Bedevi Araplar yağmur suyunun seline “kavak” derlerdi. “Kaf” harfini kalın “kef” gibi telaffuz etmişlerdir. Aynı zamanda Türkçe’de bir ağaç türü olan “Kavak”, Arapça’da “el-Havr” kelimesine karşılık gelmektedir. Bu ağaç türü Ayntâb memleketinin kıyılarında dikilirdi. Bu ağaçların bolluğundan dolayı bu nehre bu isim verilmiştir. Bu ismin Tolunoğulları Devleti (868-905) döneminde verildiği teyit edilmiştir. Zira Türk topluluğu olan Tolunoğulları Devleti, Halep’in fethinden sonra burada hâkimiyet sürmüşlerdir.

Eskiden Kuveyk nehri “Şâlûs” ve “Bîlûs” diye bilinmekteydi. Bu nehri Sokrates’in öğrencisi olan Yunanlı Ksenofon (M.Ö.431-M.Ö.354) “Hâlis”, Fransız bir gezgin olan Laurent d'Arvioux (1635-1702) ise “Seyğân” veya “Sıkvîm” diye adlandırmıştır.⁶

Kuveyk nehri Halep’in hayat kaynağıdır. Halep halkının çoğu su ihtiyacını Kuveyk nehrinden karşılar. Şehir, nehir kenarında kurulmuş ve Halep’in doğusunda bulunan Cevşen dağının eteğinden geçer. Halep

¹ Halep’e uzaklığı 26 km’dir. Bkz.: İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-Taleb fi Tarih-i Haleb*. thk. Süheyl Zekkâr, C. 1, Dârü'l-Fikr, Beyrut, 1988, s. 267.

² Mercüdâbık/Dâbık, Azâz’a bağlı Halep yakınlarında bir köydür. Bkz.: Yakut el-Hamevî, *Mucemü'l-Buldan*, Yay. Ferit Abdülaziz el-Cündî, Beyrut, 2, 475.

³ Kuzey Suriye’de tarihi bir şehirdir. Bkz.: İsmail Yiğit, “Kınnesrîn”, *DİA*, C. 25, 2002, s. 419.

⁴ Fırat nehrine karışan Sâcûr çayının yukarı kollarından Ayınleben (Alleben) deresinin üzerinde Halep’in kuzeyinden itibaren gittikçe yükselen bir şehirdir. Bkz.: Hüseyin Özdeğer, “Gaziantep”, *DİA*, C. 13, 1996, s. 466.

⁵ Kâmil b. Hüseyin b. Mustafa Pâli el-Halebî el-Ğazzî, *Nehrû'z-Zeheb fi Tarihi'l-Haleb*, C.1, Matbaatü'l-Maruniyye, Halep, s. 48; Safiyyü'd-dîn Abdü'l-mü'min b. Abdü'l-hakk el-Bağdâdî, *Merâsidü'l-İttilâ' Alâ Esmâi'l-Emkine ve'l-Bikâ'*, çev. H. İbrahim Gökbörü, C. 3, TTK, Ankara, 2019, s. 121.

⁶ el-Ğazzî, *a.g.e.*, s. 50-51.

şehrinin üç kapısı vardır. Bunlar: Cinân, Antakya ve Kinnesrîn'dir. Kuveyk nehri ise bu kapılara doğru akmaktadır. Antakya kapısının hemen önünde "Rabâdû Dâreyn" adıyla bilinen ağıllar vardır. Ayrıca Kuveyk nehri üzerinde birçok kantara kurulmuştur.⁷ En dikkat çekici kantaralardan biri Cisru'l-Hac (köprü)'tür. Hacılar hac dönüşlerinde Halep şehrine Hatuman yolundan gelirler. Hacıları karşılamak için bu köprü'nün üzerinde törenler yapılırdı. Ayrıca tarikat şeyhleri gösteriler de bulunurdu.⁸ Yine Kuveyk nehri üzerinde el-Bab'ı Antakya'ya bağlayan Cisru'd-Dabbağa (köprü) bulunmaktadır.⁹ O bölgede "Avcân" diye adlandırılır.¹⁰ Hafif meşrep insanlar ise burayı "Ebû'l-Hasan" diye adlandırmaktadır.¹¹ Bu nehrin derinliği dört fersah¹² olup Vâdi'l-Asel dağıyla birleşmektedir. Vâdi'l-Asel, Halep şehrinin batısında yer almaktadır. Kuveyk nehri Haylân'a¹³ oradan da iki dağ arasında bulunan bir vadiye dökülür. Ancak Vâdi'l-Asel ile birleşmez.¹⁴ Nehrin suyu yaz mevsiminde azalmakta kış mevsiminde çok şiddetli akmaktadır. Bu nehri o kadar şiddetli akar ki bu özelliği ile Âsi nehrine benzetilmiştir.¹⁵ Hatta şair Ebû Bekir es-Sanevberî¹⁶, Kuveyk nehrini kış mevsiminde güçlü bir halifeye benzetir. Nehir farklı dönemlerde apayrı renklere bürünmektedir. Öyle ki Asfar (Asfûr/Usfûr) bitkisinden dolayı Kuveyk nehrinin rengi sarıdır. Ancak Halep ve Azâz bölgesindeki topraklar kırmızı olduğundan akan sular kırmızı renge bürünmekte ve güzel bir manzara sergilemektedir. Ne var ki doğuya doğru gittikçe bu bitki azalmakta ve rengi kırmızıya dönmektedir. Daha sonra büründüğü tüm renkler ise yok olmakta, bembeyaz berrak bir renk halini alır.¹⁷

⁷ İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-Taleb*, C.1, s. 65.

⁸ Hayreddin el-Esedi, *Mebûatü Haleb (Halep Ansiklopedisi)*, Edit.: Muhammed Kemal, C. I, 1987-1988, s. 874.

⁹ Hayreddin el-Esedi, *Mebûatü*, C. I, s. 874.

¹⁰ İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-Taleb*, C.1, s. 411.

¹¹ İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-Taleb*, C.1, s. 59.

¹² Fersah, 3 mile eşittir, her mil ise her biri 4 şer'î arşın olan bin kulaç eder, yani yaklaşık 6 km'dir. Bkz.: Bkz.: Walther Hinz, *İslâm'da Ağırlık Ölçüleri*, çev. Acar Sevim, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1990, s. 76.

¹³ Halep'in kuzeyinde bulunan bir köydür. Bkz.: İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-Taleb*, C.1, s. 57.

¹⁴ İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-Taleb*, C.1, s. 66.

¹⁵ İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-Taleb*, C.1, s. 150.

¹⁶ Nasuhi Ünal Karaarslan, "Sanevberî", *DİA*, C. 36, 2009, s. 104.

¹⁷ İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-Taleb*, C.1, s. 354-355.

Kuveyk nehri tarihte birçok hanedana ev sahipliği yapmıştır. Çünkü Halep şehrinin stratejik açıdan önemli olması nehrin önemini daha da artırmaktadır. Halep ilk olarak Yamhad Krallığı'nın sonra Hitit, Asur, Helenistik dönemde Suriye Kralı Seleukos Nikator, Roma, Bizans'ın başşehri olmuştur. İslâmi dönemde ünlü kumandan ve sahâbî İyâz b. Ganm, Emeviler, Tolunoğulları, Abbâsîler, İhşîdîler ve Hamdânîler'in tarafından alındı.¹⁸ Hamdânîler'in Halep kolunun kurucusu olarak bilinen Seyfüddevle b. Hamdân¹⁹, Halep'te kendine has bir saray inşa etti. Kuveyk nehri coşkun aktığı zamanlarda (kış mevsiminde) Cevşen dağının yamacına kadar yükselir²⁰ ve sarayın duvarlarında yarıklar meydana gelirdi. Bu sebeple sarayın bir tarafından geçip güneye bakan tarafından çıkacak şekilde bir kanal yapıldı. Nehir bu kanalı geçtikten sonra Fayd denilen yere dökülür. Hatta Seyfüddevle b. Hamdân rüyasında bir yılanın sarayını sardığını görür; bu rüyadan çok etkilenir. Bunu rüya yorumcularına sorunca bazı rüya yorumcuları kendisine şöyle der: "Rüyada yılan görmek, suya işaret eder." Seyfüddevle b. Hamdân rüyasına istinaden sarayı ile Kuveyk nehri arasında bir kuyu açılmasını emreder. Kuyudan su çıkınca da sarayın etrafına arklar açıp bir kanal yapar. Allah'ın takdiri, Rumların Halep'e doğru yola çıkmaları ve sabahları da Halep'te olmaları ve Dar-ı Seyfüddevle'yi işgal etmeleri, sarayı yağmalayarak mallarına el koymaları H. 351 yılına denk gelmektedir. Böylece saray harap oldu, ancak nehir günümüze kadar mecrasını kaybetmemiştir.²¹

Seyfüddevle b. Hamdân'ın kurduğu sarayda Fârâbî, Ebü'l-Ferec el-İsfahânî, İbn Nübâte el-Hatîb, İbn Hâlûye, şairlerden Ebü't-Tayyib el-Mütenebbî²², Ebû Firâs el-Hamdânî²³ ve Ebû Bekir es-Sanevberî gibi önemli kişiler yer almaktadır.²⁴ Özellikle sarayın hem şairi hem de kütüphane emini olan Ebû Bekir es-Sanevberî'nin Kuveyk nehri hakkında söylediği beyitler nehrin önemini ve güzelliğini bir kez daha

¹⁸ Talib Yazıcı, "Halep", *DİA*, C. 15, 1999, s. 239.

¹⁹ Abdülkerim Özeydin, "Seyfüddevle el-Hamdânî", *DİA*, C.37, 2009, s. 35.

²⁰ el-Ğazzî, *Nehrü'z-Zeheb*, C. 1, s. 52.

²¹ İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-Taleb*, C.1, s. 349-350.

²² Arap şairidir. Bkz.: İsmail Durmuş, "Mütenebbî", *DİA*, C. 26, (2006), s. 195.

²³ Hamdânî hanedanına mensup Arap şairi ve kumandanıdır. Bkz.: Mustafa Kılıçlı, "Ebû Firâs el-Hamdânî", *DİA*, C. 10, 1994, s. 125.

²⁴ Yazıcı, "Halep", s. 242.

ortaya koymuştur. Ebû Bekir es-Sanevberî şiirinde Kuveyk ile ilgili şöyle bahseder:

“Avcân, kırmızısı rengiyle eğri büğrü akarken tüm güzelliklerini sergiler.”²⁵

es- Sanevberî, Kuveyk nehrini uzun beyitlerle methetmiş ve şöyle demiştir:

“Ey Hâsimî bugün Kuveyk nehrinin bayramıdır. Çünkü şu anda sis ve çiy elbisesini giyinmiş bir şekilde yağmur bulutları üzerinde dolaşır. Za’feran²⁶ bitkisinin çokluğundan nehrin rengi değişerek toprak rengine bürünür. Nehrin içinden atlar geçtiği zaman dalgaların oluştuğunu görürsün. Yaz mevsimi gelmeden ve sular ısınmadan onun suyundan iç.”²⁷

Ebû Nasr Muhammed b. Muhammed b. İbrâhîm b. el-Hıdr el-Halebî şiirinde Kuveyk ile ilgili şöyle bahseder:

“Benim yanımda ne Beradâ/Beradân ne Dicle ne de Mısır’daki Nil nehri; Kuveyk nehrinin med-cezir olayından daha güzel olabilir. Benim için Kuveyk nehri her zaman daha güzeldir. Ne kadar özlemişim ateşler içerisinde yanan gönlümü serinletmek için Kuveyk nehrinden bir avuç su içmeyi!”

Ebu’l-Alâ’ Ahmed b. Abdullah b. Süleyman el-Maarri²⁸ şiirinde Kuveyk ile ilgili şöyle bahseder:

“Gözlerini her şeyi görmekten belki men edebilirsin. Ancak Kuveyk nehrinin güzelliğini görmekten men edemezsin. Bu nehir yeryüzünde tüm güzellikleri kendisinde barındırıp yürüyen bir güzel misâli yoluna devam etmektedir. Kuveyk nehrinin suyundan içtiğin zaman geçmişte içtiğin sudan daha lezzetli olduğu kanısına varırsın. Tatlı ve lezzetli olan su, lisanı hale gelse ve onlara selam verse hemen karşılık verecektir...”

2.İslâm Coğrafyacılarında Halep (Kuveyk) Nehri

²⁵ İbnü’l-Adîm, *Buğyetü’t-Taleb*, C.1, s. 349.

²⁶ Safran bitkisidir.

²⁷ İbnü’l-Adîm, *Buğyetü’t-Taleb*, C.1, s. 352-353.

²⁸ Meşhur Arap filozofu ve şairi olan Ebû’l-Alâ’ el-Maarri 26 Rebiülevvel 363 (25 Aralık 973) tarihinde Halep’le Humus arasında bulunan Maarretünnu’mân’da doğdu. Bkz.: Sahbân Halîfât, “Ebû’l-Alâ’ el-Maarri”, *DîA*, C. 10, 1994, s. 287.

Halep (Kuveyk) nehri önemli bir nehir olup ancak çıkış yeri ve bitiş yeri ile ilgili İslâm coğrafyacıları farklı görüşler belirtmiştir. Özellikle İbnü'l-Adîm, İbn Havkal, Ebû Zeyd el-Belhî, Hasan b. Ahmed el-Mühellebî el-Azîzî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ceyhânî, Ebu'l-Hüseyn b. el-Münâdî, İbnü'l-Fakîh, İbn Rüsteh ve İbnü'l-Verdî gibi Müslüman coğrafyacılar nehrin kaynağı konusunda muallakta kaldıklarını belirttiği ifadelerinden anlamaktayız.

2.1.İbnü'l-Adîm

İbnü'l-Adîm²⁹(ö. 660/1262) "*Bugyetü't Taleb fî Tarihî Haleb*"³⁰ adlı eserinde Halep nehri ile ilgili şu bilgiler yer alır:

"Nehrin iki çıkış yeri vardır. Halep ile arasındaki mesafe yirmi dört mildir³¹. İlk çıkış kaynağı Azâz yakınlarında bulunan el-Hüseyniyye köyündedir. Büyük bir kaynaktan çıkan nehir aktığı yön boyunca oldukça geniş bir alan oluşturmaktadır. Vatâti nehri iki dağ arasından akar. Vatâti, Azâz şehrinin güneyinde bulunur ve batıdan doğuya kadar uzanır. Diğer çıkış yeri ise Sünyâb³² denilen yerdir. Etrafındaki tüm köyler Râvendân'a (Araban) bağlıdır. Bu köylerden akan suların hepsi Sünyâb nehrinin ağzında birleşerek Vatâti denilen yere akar. İki nehir bir yerde toplanır ve Azâz şehrindeki nehre dökülür. O nehrin adı da Kuveyk nehridir. Kuveyk nehri Dâbık'a kadar uzanır ve sonra Halep şehrinde geçer. Halep'e kadar birçok su kaynağı bu nehre dökülür. Kuveyk, Halep'i geçtikten sonra Aynü'l-Mübâreke adındaki nehirle birleştiğinde nehrin suyu kuvvetlenir. Gittiği her yeri sulamaktadır.³³ Önce Tur dağının güneydoğu yamacında ve Kuveyk nehrinin sağ

²⁹ Eyyübîler döneminin önemli âlim, şair ve devlet adamıdır. Bkz.: Ali Sevim, "İbnü'l-Adîm", *DİA*, C. 20, 1999, s. 478; Ali Sevim, *Biyografilerle Selçuklu Tarihi*. TTK, Ankara, 1982, s. 15; Ali Sevim, "İbnü'l-Adîm'in Bugyetü't-Taleb fî Tarihi Haleb adlı eserin yayınları hakkında". *Belleten*, 61 (227), s. 73-80.

³⁰ İbnü'l-Adîm'in Halep tarihi ve coğrafyasına, burada yaşayan meşhur şahısların biyografilerine dair eseridir. Eser 40 cilttir. Bkz.: Ali Sevim, *Zübdetü'l-Haleb min Tarihi Haleb'de Selçuklular*, TTK, Ankara, 2014, s. 59.

³¹ Mil=4000 şer'î arşın=1/3 fersah=yaklaşık 2 km'dir. Bkz.: Hınz, *İslâm'da Ağırılık Ölçüleri*, s. 77.

³² Sityât olarak da bilinmektedir. Ancak halkı bu ismi bilmez ve "Bunu kaynağı Sinâdir denilen köyden çıkar," derler. Burası Râbık'a 6 mildir. Bkz.: el-Bağdâdî, *Merâsîdü'l-İttilâ'*, C. 3, s. 121.

³³ İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-Taleb*, C.1, s.347.

yakasinda kurulan Kinnesrîn³⁴ şehrinin tam ortasından geçer.³⁵ Nehir daha sonra şehrin alt tarafında çukurda kaybolur.³⁶ Kinnesrîn şehrinde su sıkıntısı yoktu. Sonra Matah'tan geçer, Acem'e dökülür."³⁷

Yine İbnü'l-Adîm şöyle der:

“Kuveyk nehri de, Avcân'da bulunan Cevşen dağından başlar. Buranın adı Avcâca değildir, çünkü burada öyle bir yer bulunmamaktadır.”³⁸

Ebü'l-Hasan Ahmed³⁹ Halep (Kuveyk) nehri ile ilgili şunu aktarmıştır:

“Kuveyk nehri Matah denilen yerde kaybolur. Oradan Efâmiye⁴⁰ gölüne dökülmektedir. Kış mevsiminde Kuveyk nehrinin suları çok olduğu zaman Efâmiye gölünün suyu kırmızılaşmaktadır. Mağıda ile Efâmiye arasındaki mesafe on dört mildir.⁴¹ Kuveyk nehrinin suyu bollaşınca Efâmiye gölünün suyu kırmızılaşırdı. Bu suyun kırmızı olması suyun toprağın altından göle doğru akmasından kaynaklanmaktadır.”⁴²

2.2.Ebü Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ceyhânî

Ebü Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ceyhânî'nin⁴³ (ö. 330/942) eserinde Halep nehri ile ilgili şu bilgiler yer alır:

“Kuveyk (Halep) nehri Sünyâb denilen köyden başlar. Dâbık'tan yedi mil kadar devam eder. Nehir Halep'ten on altı mil, Kinnesrîn'den ve Mercü'l-Ahmer'den⁴⁴ on ikişer mil geçerek Ecimme'ye⁴⁵ dökülür.”⁴⁶

³⁴ İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-Taleb*, C.1, s. 425.

³⁵ İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-Taleb*, C.1, s. 72.

³⁶ Ebü'l-Fidâ, *Takvimü'l-Büldan (Ebü'l-Fidâ Coğrafyası)*, çev. Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2017, s. 227.

³⁷ İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-Taleb*, C.1, s.347.

³⁸ İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-Taleb*, C.1, s. 349.

³⁹ İbnü'l-Adîm'in babasıdır. Bkz.: Sevim, “İbnü'l-Adîm”, s. 478.

⁴⁰ Asî nehri vadisinde kurulan eski bir şehirdir. Afâmiya veya Famiya olarak da bilinmektedir. Bkz.: F. Buhl, “Efâmiye”, *İA*, C.4, 1978, s. 130.

⁴¹ İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-Taleb*, C.1, s. 347.

İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-Taleb*, C.1, s. 143.

⁴³ Sâ mânî veziri ve ünlü coğrafyacı olarak bilinen Ceyhânî'nin hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Bkz.: Rıza Kurtuluş, “Ceyhânî”, *DİA*, C.7, 1993, s. 467.

⁴⁴ Tell Sultan ile bilinmektedir. Halep'e beş fersah uzaklıktaki bir yerdir. Sultan Alparslan'ın karargâh kurmasından dolayı bu isim verilmiştir. Bkz: Yakutü'l-Hamevî, *Mucemü'l-Buldan*, C. 3, Wüstenfeld Yayınları, 1956, s. 920.

2.3.Ebû Zeyd el-Belhî

Ebû Zeyd el-Belhî⁴⁷ (ö. 322/934) “*Kitâbü’l-Bed’ ve’t-Târîh*” adlı eserinde Halep nehri ile ilgili şu bilgiler yer alır:

“Halep nehrinin çıkışı Halep’e on sekiz mil uzaklıkta olan Dâbık sınırından başlar. Halep’in en derin yerlerinden birinde kaybolur gider.”⁴⁸

2.4.İbnü’l-Fakîh

İbnü’l-Fakîh⁴⁹ (III-IV/IX/X. yüzyıl) “*Kitâbü’l-Büldân*” kitabında şöyle der:

“Kuveyk (Halep nehri) Dâbık kentinden altı mil uzaklıkta bulunan Sünyâb adlı köyden başlar. Halep’ten on sekiz mil, Kınnesrîn’den de on iki mil kadar aktıktan sonra Ecimme denilen yerde son bulur. Çıkış yerinden Mağıda’ya kadar olan mesafe kırk iki mildir.”⁵⁰

2.5.İbn Havkal

Coğrafya biliminde âlim olan İbn Havkal en-Nasîbî⁵¹ (IV./X. yüzyıl) “*Sûretü’l-Arz*” adlı eserinde Halep nehri ile ilgili şu bilgiler yer alır:

⁴⁵ Fırat yakınlarında ve Halep çevresinde bir yer. Bkz.: Yakutü’l-Hamevî, *Mucem*, C. 3, s. 56.

⁴⁶ İbnü’l-Adîm, *Buğyetü’t-Taleb*, C.1, s. 348.

⁴⁷ Filozof, coğrafyacı ve tabip olan Belhî, 236 (850) yılında Horasan’ın Belh şehri yakınındaki Şâmistiyân köyünde doğdu. Bkz.: İlhan Kutluer, “Belhî, Ebû Zeyd”, *DİA*, C. 2, 1992, s. 412.

⁴⁸ İbnü’l-Adîm, *Buğyetü’t-Taleb*, C.1, s. 348.

⁴⁹ Ebû Abdullah olarak da verilmektedir. Bkz.: Anas B. Khalidov, “Ebn al-Faqîh”, *EIR*, C. 8, s. 23; İbn Nedim, sadece Ahmed b. Muhammed olarak verilmektedir. Bkz.: İbn Nedim, *el-Fihrist fî Ahbarî’l-Ulema’l-Musannifin mine’l-Kudema ve’l- Muhaddisin ve Esmâ’l-Kütübihim*, neşr. R. Teceddüd, Tahran, 1971, s. 171.

⁵⁰ İbnü’l-Fakîh Ahmed b. Muhammed el-Hemedânî, *Muhtasar Kitâbü’l-Buldân*, Beyrut, 1988, s. 95.

⁵¹ Ebû’l-Kasım Muhammed b. Havkal olarak bilinmektedir. Bkz.: Nehemia Levtzion, “İbn Hawqal the Cheque and Awdaghost”, *Journal of African History*, 9/2, London, 1968, s. 223; J. Vernet, “İbn Hawqal”, *Dictionary of Scientific Bibliography (DSB)*, C. 6, Newyork, 1981, s. 186.

“‘Ebü’l-Hasan Kuveyk’ diye bilinen bir vadisi bulunmaktadır. İnsanlar su ihtiyaçlarını vadiden akan bu nehirde karşılar. Ayrıca nehirde az sayıda insan boğularak ölmüştür.⁵² Nehrin suyu pis ve kötü kokuludur. Daha sonra Halep şehrinin güneyinde Aynü’l-Mübâreke ile birleşince suyu çoğalır ve deveranına devam eder.”⁵³

2.6.Mühellebî el-Azîzî

Emevî halifesi I. Mervân’ın Mısır’a vali olan oğlu Abdülazîz el-Fatımî’nin tasnif ettiği “*el-Mesâlik ve’l-Memâlik (Kitâbü’t-Etvâl veya el-Azîzî)*”⁵⁴ adlı kitabın ortalarında Hasan b. Ahmed el-Mühellebî el-Azîzî Halep nehri ile ilgili şu bilgiler yer alır:

“Halep halkı, su ihtiyaçlarını Kuveyk nehrinden karşıladı. Ahlsız olanlar nehre ‘Ebü’l-Hasan’ künyesini vermişlerdir.”⁵⁵

2.7.İbnü’l-Münâdî

Ebü’l-Hüseyn Ahmed b. Ca’fer Muhammed b. el-Münâdî (ö.336/947) “*el-Hâfız li-ma’ârif harekât eş-şems ve’l-kamer*”⁵⁶ adlı eserinde Halep nehri ile ilgili şu bilgiler yer alır:

“Kuveyk (Halep) nehrinin başlangıcı Dâbık’a yedi mil uzaklıkta bulunan Sünyâb denilen köyden çıkar. Nehir daha sonra Halep’ten geçer. Kinnesrîn şehrinde ve Mercü’l-Ahmer’den on ikişer mil kadar uzanıp Ecimme’ye dökülür. Çıkış yeri ile Mağıda arasında kırk iki mil mesafe vardır.”⁵⁷

⁵² İbnü’l-Adîm, *Bugyetü’t-Taleb*, C.1, s. 348; İbn Havkal, *10. Asırda İslâm Coğrafyası*, çev. Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2017, s. 174.

⁵³ İbnü’l-Adîm, *Bugyetü’t-Taleb*, C.1, s. 355.

⁵⁴ Casim Avcı, “Takvîmü’l-Buldân”, *DîA*, C.39, 2010, s. 492.

⁵⁵ Hasan b. Ahmed b. Mühellebî, *El-Mesâlik ve’l-Memâlik*, thk. Teysir Halef, Tekvin Yayın., Dimaşk, 2006, s. 85.

⁵⁶ Bu eser günümüze ulaşmamıştır. Bkz.: Fuat Sezgin, “İbnü’l-Münâdî”, *GAS*, C. 5/2 Frankfurt, 2010, s. 207.

⁵⁷ İbnü’l-Adîm, *Bugyetü’t-Taleb*, C.1, s. 348.

2.8. İbn Rüsteh

Ölüm tarihi kesin olarak bilinmeyen İbn Rüsteh⁵⁸ “*el-A'lâku'n-Nefise*” adlı eserinde Halep nehri ile ilgili şu bilgiler yer alır:

“Nehir Dâbık'tan yedi mil uzaklıkta Sünyâb denilen köyden çıkar. Önce on sekiz mil uzaklıktaki Halep'ten, on iki mil uzaklıktaki Kinnesrîn'den geçerek on iki mil uzaklıktaki Mercü'l-Ahmer'e varır. En sonunda Ecimme'ye dökülür.”⁵⁹

2.9. İbnü'l-Verdî

İbnü'l-Verdî⁶⁰ (ö. 861/1457 [?]) “*Harîdetü'l- 'Acâ'ib ve Feridetü'l-Garâ'ib*” adlı eserinde Halep nehri ile ilgili şu bilgiler yer alır:

“Halep'in kuzeyinden gelen ve toprağını bölen, ‘*Kuveyk*’ denilen bir nehir vardır. Ayrıca caddelerini, evlerini, hamamlarını ve yollarını tatlı sularla dolduran mübarek bir kanalı ve temeli sağlam bir kalesi vardır.”⁶¹

Günümüzde bu nehir Aynâtâb'a bağlı Çaldığın köyünden çıkar. Nehrin üç kolu vardır. Şehrin beş mil kadar kuzeyine gelince nehrin bir kolu şehre girer. Aynâtâb'tan birçok çay bu nehre akar.⁶² Kuveyk nehri şehirden geçerken, bir kısım bahçelerin sulanmasını sağladığı gibi Aynü't-Tell ve Aynü'l-Beyda çaylarının birleşmesi ile güneye doğru akar. Dâbık ve Azâz'tan geçer. Sonra Şeyh köyüne iki saatlik mesafede Aynü'l-Mübâreke nehri ile birleşir. Halep'e ulaşır. Bazı tefsirciler ise, “*Meryem'i kim himayesine alıp koruyacak?*” diye kalemlerini (kur'a

⁵⁸ Tam adı Ebû Ali Ahmed b. Ömer'dir. Ancak kendisi İbn Rüsteh olarak tanınmaktadır. Bkz.: Yusuf Elyan Serkis, *Mu'cemu'l-Matbuatü'l-Arabiyye ve'l-Muarrebe*, C. 1, Kahire, 1928, s. 107; George Sarton, *Introduction to the History of Science (IHS)*, London, 1962 (Newyork, 1975); Carl Brockelmann, *GAL (Supplement)*, C. 1, Leiden, 1937, s. 406; Ahmed Ramazan Ahmed, *er-Rihletu ve'r-Rahhaletu'l-Müslimun*, Cidde, ts., s. 88.

⁵⁹ İbn Rüsteh, *el-A'lâku'n-Nefise*, Leiden, 1892, s. 93; Türkçe çevirisi bkz.: İbn Rüsteh, *el-A'lâku'n-Nefise*, çev. Ali Fuat Eker, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2017, s. 110.

⁶⁰ Mustafa L. Bilge, “İbnü'l-Verdî, Sirâceddîn”, *DİA*, C. 21, 2000, s. 238.

⁶¹ İbnü'l-Verdî, *Harîdetü'l- 'Acâ'ib ve Feridetü'l-Garâ'ib*, thk. Anwar Mahmud Zenati, Kahire, 2008, s. 108; İbnü'l-Verdî, *Harîdetü'l- 'Acâ'ib ve Feridetü'l-Garâ'ib*, tsh. Mahmud Fahuri, Dârü's-Şarki'l-Arabi, Halep, 1991, s. 52-53.

⁶² *Halep Salnâmesi*, 1310, s. 184-185; Hasan Karaköse, “Halep'te Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Durum (1876-1918 Yılları Arası)”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 10/51, 2017, s. 290.

*için) atarlarken*⁶³ âyetini tefsir ederken kalemlerini (kura çektikleri) attıkları yerin Kuveyk nehri denilen Halep nehri olduğunu söylemişlerdir.⁶⁴ Ardından Kinnesrîn'e geçerek on iki mil uzaklıktaki Mercu'l-Ahmer'e varır. Daha sonra Ecimmeti'l-Matah'a⁶⁵ oradan da Sâcûr'a kadar uzanır.

Sonuç

Halep nehrine Kuveyk nehri denilmektedir. Kuveyk isminin kökü tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca nehir yaz ve kış aylarında geçtiği her yerde farklı bir renge bürünerek eşsiz bir güzellik sergilemektedir. Bu güzellik birçok şaire ilham kaynağı olmuştur. Özellikle Ebu'l-Alâ' Ahmed b. Abdullah b. Süleyman el-Maarrî, es-Saneverî ve Ebû Nasr Muhammed b. Muhammed b. İbrâhîm b. el-Hıdr el-Halebî gibi şairlerin nehir hakkında söylemleri nehrin güzelliğini ortaya koymaktadır.

İslâm coğrafyacılarının eserlerindeki bilgiler doğrultusunda Halep nehrinin çıkış yeri tespit edilmeye çalışılmıştır. Halep, Azâz, Dâbık, Kinnesrîn ve Ayntâb gibi şehirlere hayat kaynağı olan nehir Ayntâb'ın Çaldığın köyünden çıkar. Nehrin üç kolu vardır. Daha sonra nehre birçok akarsu da katılarak nehrin suyu yükselir. Nehir Dâbık yakınlarından geçerek Azâz ulaşır. Ardından Halep'e en son da Halep'in 28 km güneybatısında bulunan Kinnesrîn'e ulaşır.

Kaynakça

Ağarı, Murat, "Mühellebî ve Eseri Kitâbü'l-Azîz", Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E-Dergisi, S. 7/2, 2020, s. 82-85.

Ahmad, Sayyid Maqbul, "İbn Rüste", *DİA*, C. 20, 1999, s. 253-254.

Ahmed Ramazan Ahmed, *er-Rihletu ve'r-Rahhaletu'l-Müslimun*, Cidde ts.

Avcı, Casim, "Takvîmü'l-Buldân", *DİA*, C. 39, 2010, s. 492-493.

Bilge, Mustafa. L., "İbnü'l-Verdî, Sirâceddîn", *DİA*, C. 21, 2000, s. 238-239.

Buhl, F. "Efâmiye", *İA*, C. 4, 1978, s. 130.

Carl Brockelmann, *GAL (Supplement)*, C. 1, Leiden 1943.

⁶³ Âl-i İmrân Sûresi, 44. Âyet.

⁶⁴ el-Ğazzî, *Nehrü'z-Zeheb*, C. 1, s. 48.

⁶⁵ el-Ğazzî, *Nehrü'z-Zeheb*, C. 1, s. 52.

- Durmuş, İsmail, "Mütenebbî", *DİA*, C. 26, 2006, s. 195-200.
- Ebü'l-Fidâ, *Takvimü'l-Büldan (Ebü'l-Fidâ Coğrafyası)*, Çev. Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2017.
- George Sarton, *Introduction to the History of Science (IHS)*, London 1962 (Newyork, 1975).
- Günay, Hacı Mehmet, "Su", *DİA*, C. 37, 2009, s. 432-437.
- Halep Salnâmesi, 1310.*
- Halîfât, Sahbân. "Ebü'l-Alâ' el-Maarrî", *DİA*, C. 10, 1994, s. 287-291.
- Hasan b. Ahmed b. Mühellebî, *El-Mesâlik ve'l-Memâlik*, thk. Teysir Halef, Tekvin Yayın., Dimaşk 2006.
- Hayreddin el-Esedi, *Mebûâtü Haleb (Halep Ansiklopedisi)*, Edit. Muhammed Kemal, C. 1, 1987-1988.
- Hinz, Walther, İslâm'da Ağırlık Ölçüleri, Çev. Acar Sevim, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1990.
- İbn Havkal, *10. Asırda İslâm Coğrafyası*, Çev. Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2017.
- İbn Nedim, *el-Fihrist fî Ahbari'l-Ulemai'l-Musannifin mine'l-Kudema ve'l-Muhaddisin ve Esmâi'l-Kütübihim*, neşr. R. Teceddüd, Tahran 1971.
- İbn Rüsteh, *el-A'lâku'n-Nefîse*, Çev. Ali Fuat Eker, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2017.
- İbn Rüsteh, *el-A'lâku'n-Nefîse*, Leiden 1892.
- İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-Taleb fî Tarih-i Haleb*, thk. Süheyl Zekkâr, C. 1, Dârü'l-Fikr, Beyrut 1988.
- İbnü'l-Fakîh Ahmed b. Muhammed el-Hemedânî, *Muhtasar Kitabü'l-Buldân*, Beyrut 1988.
- İbnü'l-Verdî, *Harîdetü'l-'Acâ'ib ve Feridetü'l-Garâ'ib*, thk. Anwar Mahmud Zenati, Kahire 2008.
- İbnü'l-Verdî, *Harîdetü'l-'Acâ'ib ve Feridetü'l-Garâ'ib*, tsh. Mahmud Fahuri, Dârü'ş-Şarki'l-Arabi, Halep 1991
- Kâmil b. Hüseyin b. Mustafa Pâlî el-Halebî el-Ğazzî, *Nehrû'z-Zeheb fî Tarihi'l-Haleb*, C. 1, Matbaatü'l-Maruniyye, Halep.
- Karaarslan, Nasuhi Ünal, "Sanevberî", *DİA*, C. 36, 2009, s. 104-105.
- Karaköse, Hasan, "Halep'te Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Durum (1876-1918 Yılları Arası)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 10/51, 2017, 289-301.
- Khalidov, Anas B., "Ebn al-Faqih", *EIR*, C. 8, s. 23-27.
- Kılıçlı, Mustafa, "Ebû Firâs el-Hamdânî", *DİA*, C. 10, 1994, s. 125-126.
- Kurtuluş, Rıza, "Ceyhânî", *DİA*, C. 7, 1993, s. 467-468.
- Kutluer, İlhan, "Belhî, Ebû Zeyd", *DİA*, C. 2, 1992, s. 412-414.
- Levtzion, Nehemia, "İbn Hawqal the Cheque and Awdaghost", *Journal of African History*, 9/2, London, 1968, s. 223-233.

Özaydın, Abdülkerim, “Seyfüddevle el-Hamdâni”, *DİA*, C. 37, 2009, s. 35-36.

Özdeğer, Hüseyin, “Gaziantep”, *DİA*, C. 13, 1996, s. 466-469.

Safiyü'd-dîn Abdü'l-mü'min b. Abdü'l-hakk el-Bağdâdî, *Merâsidü'l-İttılâ' Alâ Esmâ'i'l-Emkine ve'l-Bikâ'*, çev. H. İbrahim Gökbörü, C. 3, TTK, Ankara 2019.

Sevim, Ali, “İbnü'l-Adîm'in Bugyetü't-Taleb fî Tarihi Haleb adlı eserin yayınları hakkında”. *Bellekten*, 61 (227), s. 73-80.

Sevim, Ali, “İbnü'l-Adîm”, *DİA*, C. 20, 1999, s. 478-479.

Sevim, Ali, *Biyografilerle Selçuklu Tarihi*. TTK, Ankara 1982.

Sevim, Ali, *Zübdetü'l-Haleb min Tarihi Haleb'de Selçuklular*, TTK, Ankara 2014.

Sezgin, Fuat, “İbnü'l-Münâdî”, *GAS*, S. 5/2, Frankfurt, 2010.

Tomar, Cengiz, “İbnü'l-Fakîh”, *DİA*, C. 21, 1999, s. 38-39.

Vernet, J., “İbn Hawqal”, *Dictionary of Scientific Bibliography (DSB)*, C. 6, Newyork 1981.

Yakutü'l-Hamevî, *Mucemü'l-Buldan*, Wüstenfeld Yayınları, C. 1, Tahran 1956.

Yazıcı, Talip, “Halep”, *DİA*, C. 15, 1999, s. 239-244.

Yiğit, İsmail, “Kinnesrîn”, *DİA*, C. 25, 2002, s. 419-420.

Yusuf Elyan Serkis, *Mu'cemu'l-Matbuati'l-Arabiyye ve'l-Muarrebe*, C. 1, Kahire 1928.